

УДК 340.12:141.319.8

Теліженко Людмила Вікторівна

*доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права
Сумський державний університет*

Telizhenko Lyudmila

*Doctor of Philosophy, Docent, Associate Professor of the
Department of Fundamental Jurisprudence and Constitutional Law
Sumy State University*

ORCID: 0000-0003-4558-513X

**ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У СУЧАСНОМУ ПРАВІ:
АНТРОПОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ
TRANSDISCIPLINARY APPROACH IN MODERN LAW:
ANTHROPOLOGICAL CONTEXT**

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу антропологічних причин сучасної кризи права, зумовлених кризою самої наукової раціональності, яка звузила уявлення про людину. Розриваючи суб'єкт-об'єктні відношення, вона по чергово абсолютизувала або людину, або її умови. Це стало причиною не тільки одномірного уявлення про людину, а і звуження її прав та свобод, вироблених на цій основі. Наголошено, що в сучасних умовах це привело до спотвореного розуміння права, до пріоритету колективних прав над індивідуальними правами людини, до розмивання меж між правомірним і протиправним, до професійної вузькості та бездуховності самих правників.*

Доводиться, що оптимальним шляхом подолання як кризи людини, так і кризи права сьогодні є формування трансдисциплінарності як більш

високого етапу розвитку науки. Долаючи розрив між суб'єктом і об'єктом пізнання, трансдисциплінарність виходить за межі усіх дисциплін та розглядає людину, як і всі пов'язані з нею проблеми, цілісно, в її єдності зі світом. Показано, що трансдисциплінарність, яка розвиває уявлення про Третє як спільне для суб'єкта і об'єкта поле, що їх об'єднує та робить взаємочутливими, сформувалася на природничій основі, не вступаючи у протиріччя з наукою, філософією, релігією та культурою. Їх спільною точкою перетину тепер стає людина. Доведено, що це означає необхідність формування нової правової теорії, яка будуватиметься на розширеному розумінні індивідуальної свободи людини як біо-, соціо-, космопланетарної цілісності. Водночас це означає зміни і в юридичній практиці, поглиблення відповідальності людини за збереження та розвиток цілісності, невід'ємною частиною якої вона є сама.

Зроблено висновок про те, що в основі кризи права знаходиться криза самої людини, яка потребує нового розуміння своєї природи та сутності, сенсу життя й практичної діяльності. У праві має відбутися «антропологічний поворот» до людини як його первинної реалії. Тому право не повинно залишатися виключно в межах вузько юридичного підходу, сформованого під впливом традиційної раціональності, а виходити на більш високий науковий рівень, яким сьогодні є трансдисциплінарний підхід.

Ключові слова: *людина, криза, трансдисциплінарність, право.*

Summary. *The article is devoted to the analysis of the anthropological causes of the modern crisis of law, caused by the crisis of scientific rationality itself, which has narrowed the idea of man. Violating subject-object relations, it alternately absolutized the person and his state. This became the reason not only for the one-dimensional phenomenon about a person, but also for the narrowing of his rights and freedoms, which develop on this basis. It is emphasized that in*

modern conditions this has led to a distorted understanding of the law, to the priority of collective rights over individual human rights, to the blurring of the boundaries between legal and illegal, to the professional narrowness and lack of spirituality of lawyers.

It is proved that the optimal way to overcome both the crisis of man and the crisis of law today is the formation of transdisciplinarity as the highest stage of the development of science. Bridging the gap between the subject and the object of knowledge, transdisciplinarity transcends all disciplines and considers man and all related problems holistically, in his unity with the world. It is shown that transdisciplinarity, which develops the idea of the Third as a common field for subject and object, which unites them and makes them mutually sensitive, was formed on a natural basis, without entering into contradictions with science, philosophy, religion and culture. Their common point of intersection now becomes a person. It is proved that this means the need for the formation of a new legal theory, which will be based on an expanded understanding of individual human freedom as a bio-, socio-, cosmoplanetary integrity. At the same time, this means changes in legal practice, a deepening of a person's responsibility for the preservation and development of integrity, of which he himself is an integral part.

It was concluded that the basis of the crisis of law is the crisis of the person himself, who needs a new understanding of his nature and essence, the meaning of life and practical activity. In law, there should be an "anthropological turn" to man as his primary reality. Therefore, the law should not remain exclusively within the limits of a narrow-law approach formed under the influence of traditional rationality, but go to a higher scientific level, which today is a transdisciplinary approach.

Key words: *human, crisis, transdisciplinarity, law.*

Постановка проблеми. Сучасна криза, що вразила всі сфери життя суспільства, в тому числі і право, неоднозначні наслідки глобалізаційних процесів, що часто поглиблюють кризові явища, актуалізують осмислення шляхів подолання кризи права як особливого, державного регулятора суспільних відносин, від стану якого залежить майбутнє держави, суспільства та навіть кожної людини, захищеної ним чи, навпаки, безпорадної перед сучасними викликами. Та оскільки право – це і форма свободи людини у її соціальній взаємодії, що ґрунтується на розумінні її природи та сутності, уявленні про справедливе як належне, то спільним знаменником всіх норм та ідей у праворозумінні є людина, криза якої є найглибшим проявом тотальної кризи сучасності. Тому враховуючи, що в основі кризи права знаходиться криза самої людини, зумовлена звуженим, одномірним уявленням про неї наукової раціональності, виникає необхідність у осмисленні даної проблеми вийти на більш високий науковий рівень, яким сьогодні є трансдисциплінарний підхід. Розглядаючи суб'єкт-об'єктні відношення не в їх розриві чи протиставленні, що було характерним для європейської наукової раціональності з часу її виникнення, а в їх єдності, трансдисциплінарний підхід формує наукове уявлення про цілісність людини як її нерозривну єдність з усім світом. Це дозволяє подолати крайнощі метафізичного та емпіричного підходів до права та сформувані на цій основі його нову концепцію.

Стан дослідження. Трансдисциплінарний підхід у праві осмислювався в роботах таких зарубіжних учених, як В.-С. Бадеску [1], Х. Ділеман [2], Л. Котце [3], Б. Ніколеску [4] та ін. Окремі аспекти його застосування в юриспруденції, зокрема щодо осмислення антропологічних основ права, наявні в працях таких вітчизняних дослідників, як О. Р. Дашковська [5], М. О. Можейко [6], Б. Г. Розовський [7], С. О. Сунегін [8] та ін.

Мета статті полягає в аналізі основних антропологічних причин кризи сучасного права та перспектив їх подолання шляхом використання трансдисциплінарності як більш високого етапу розвитку науки, з позицій якого стає можливим формування нового наукового уявлення як про людину, так і право, від неї невід'ємного.

Виклад основного матеріалу. З початку ХХІ ст. глобальна криза сучасності, що набула ознак системності, вразила всі сфери людської діяльності, не оминувши і право. Як «різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища» у праві вона позначилася цілою низкою негативних тенденцій [9, с. 343]. На думку окремих вчених, ці тенденції мають виключно сутнісний характер, визначений природою права як особливого державного регулятора суспільних відносин, дієвість якого забезпечується авторитетом держави та її можливістю застосовувати примусові заходи до порушників правових норм, і ніяк не залежать від інших кризових явищ та тенденцій у суспільстві [10].

Та право – це і форма свободи людини у її соціальній взаємодії, що ґрунтується на розумінні її природи та сутності, уявленні про справедливе як належне. Тому, як зазначає Б. Г. Розовський, саму сутність кризи права треба вбачати значно глибше, ніж у недосконалості діючого права. Адже право повинно бути гідним людини як його творця, розвиватися з її розвитком, висловлювати інтереси диференційованих елементів суспільства і, що важливо, захищатися гідними юристами [7, с. 165].

Проте, як вважають сьогодні дослідники, сучасне «право – це міф, абсолютизація однієї вузької категорії норм на шкоду іншим, наприклад нормам моралі, звичаям і т. д.» [10]; «типове приватне право наділених владою правителів» [7, с. 166]. Постійно реформуючись, воно сьогодні продовжує «спускатися» зверху та бути чийсь дозволом, стаючи тим самим «сучасним аналогом права рабовласницького, де свобода людини зведена до мінімуму, а її життя та діяльність запрограмовані та

зарегульовані до найдрібніших деталей. Його характеристикою цілком може бути відома в Інтернеті реклама одного магазину: «У нас є все. Якщо чогось немає, значить, воно вам не потрібне» [7, с. 167].

У наслідок таких негативних процесів ми живемо в спотвореному, алогічному суспільстві, де людина протипоставлена йому, а її становище не просто незадовільне, а навіть страшне: «при конструюванні норм права та подальшому відправленні правосуддя за буквою закону з поля зору законодавців, суддів та учасників процесу рангом нижче випала людина як індивідуальність, творець, новатор, нетрадиційний творець більш сприятливих умов життя та діяльності» [7, с. 168].

Продовженням цієї думки може бути і той факт, що сьогодні має місце тенденція відокремлення людини від соціуму, послаблення суспільних зв'язків та атомізація індивідів. Третє покоління прав людини, що з'явилися в другій половині ХХ ст. з глобалізаційними тенденціями і отримали назву колективних (право націй і народу на самовизначення, право на мир, на економічний розвиток тощо), стали вважатися вищими за індивідуальні права, часто обмежуючи та вступаючи з ними в протиріччя. Особливо це стало очевидним після відомих подій 2001 року з появою гасла боротьби з глобальним тероризмом, коли замість того, щоб керуватися інтересами індивідуума як представника соціуму, право все частіше стало керуватися інтересами соціуму як сукупності індивідуумів. Але ж, «якщо колективні права призводять до обмеження прав окремої людини, то це означає, що цілі, які об'єднують таку спільність, є антигуманними і протиправними» [5, с. 44].

Та чи не найбільша проблема сучасного права полягає в тому, що ці негативні тенденції відбуваються не самі по собі, а «з благословення» або за підтримки юристів, які, демонструючи професійну вузькість, бездуховність та безвідповідальність, спотворюють розуміння самої сутності права, відриваючи його від норм моральності, від релігійної

традиції та культури, а, отже, від людини. З такою ж легкістю і з «благими намірами» юристи вже сьогодні здатні реконструювати право під «нову» людину, можливо навіть з модифікованим ДНК, абсолютизуючи для цього одні норми і руйнуючи інші, насамперед моралі. Так, поки медики борються зі скороченням захворюваності людей, юристи вже «удосконалюють» соціальні характеристики людини, відриваючи її від власної природи. Але ж, як доводив Ф. Фукуяма, посилаючись на результати сучасних досліджень у сфері біологічної та соціальної антропології, в людині генетично запрограмованою є низка найважливіших моральних універсалій, без яких природа людини можливо була б зовсім іншою, а суспільна співпраця навіть неможливою [11]. А без цих універсалій для людини безглуздом може виявитися і право.

То ж, якщо більш точно аналізувати сучасну кризу, в тому числі і права, то треба зазначити, що вона, насамперед, пов'язана з людиною, яка в усіх сферах суспільства як власній проєкції продемонструвала недостатній рівень саморозуміння та позитивного ставлення до себе й інших. Втративши традиційну систему цінностей, розуміння сенсу життя, власну самоідентифікацію, людина почала руйнувати власно людське в людині, демонструючи свою неповноту й обмеженість як у приватній діяльності, так і у всіх суспільних практиках. Для права, що «почало стрімко втрачати зв'язок зі своїм суто людським, моральнісним корінням та поступово перетворюватися на самодостатню систему інститутів, норм, цінностей, цілей, що утворюють уже власну основу і виходять із самих себе, часто піддаючись маніпуляціям», це обернулося неможливістю вироблення адекватних реальній людині регуляторів суспільних відносин, що оптимально відповідали б самій її природі, сприяючи розвитку та реалізації поставлених людиною цілей, можливості діяти або не діяти для задоволення своїх потреб та потреб інших людей [12, с. 119].

Отже, в основі кризи права – криза самої людини, яка потребує нового розуміння своєї природи та сутності, сенсу життя й практичної діяльності. У праві це здатне відобразитися як «антропологічний поворот», який дозволить дослідникам вийти не до держави, норм і законів, щодо яких людина є вторинною, а до неї самої як онтологічно первинної реалії, з якої виникає олюднений світ за її власним образом і подобою. Але для цього потрібні зміни в самій науковій раціональності, здатній повернутися до людини як свого наріжного каменю.

Як це не парадоксально, але виникненню кризи в праві сприяла традиційна, монодисциплінарна наука, яка у вирішенні всіх проблем, пов'язаних з людиною, виходила з визнання «розриву» суб'єкт-об'єктних відношень, почергово абсолютизуючи або людину, або умови (середовище) її існування. Ньютоно-картезіанська парадигма, що склалася в XVII-XVIII ст., відповідним чином позначилася і на праві, так би мовити, «матеріалізуючи» його. Адже новоевропейський раціоналізм, що сповідував культ природного розуму, право як сферу науки відокремив від морально-релігійних основ, а природне право людини звів виключно до її зовнішніх проявів і умов. З моменту прийняття французької Декларації прав людини та громадянина такий раціоналізм термін «природні права людини» з легкістю замінив на більш загальне і зручне для користування поняття «права людини». А після наукових відкриттів у фізиці кінця XIX – початку XX ст., про які прийнято говорити як про наукову революцію в природознавстві, раціоналізм докорінно змінив уявлення людини про себе та взагалі відкинув попереднє уявлення про її права як прояв сліпої та нерозумної природи. Адже тепер як суб'єкт пізнання вона виявилася первинною щодо світу, яким як виключно зовнішніми умовами свого існування вона повинна була скористатися для власного розвитку, насамперед, себе внутрішньої.

Особливо «яскраво» такий раціоналізм у праві виявив себе у формі юридичного позитивізму, що ототожнював право з позитивним правом (законом). З його точки зору до числа прав людини повинні були входити ті права, які вона вважає такими. А оскільки людину легко змусити чи умовити вважати своїми правами будь-що, навіть те, що загрожує її власній природі, то правовий позитивізм перетворився на чисто процедурний феномен без будь-якого глибокого розуміння людини, політичного, соціального, філософського і т. д. Як іронічно з цього приводу зауважив Ф. Фукуяма, «...якщо можна кваліфікованою більшістю (або як завгодно) погодитися, що кожен має право розгулювати в білизні у громадському місці, то це стане фундаментальним правом людини разом із свободою союзів та свободою слова» [11]. А вже з останньої чверті ХХ ст. постмодернізм, у основі якого, за словами Ж.-Ф. Ліотара, лежить «постмодерністська чуттєвість» – специфічна парадигмальна установка на сприйняття світу як хаосу, почав формувати нову раціональність, проголошуючи чергову смерть – смерть «суб'єкта права» [13]. Оскільки інтерпретація права тепер стала залежати від того, хто і з якою метою його інтерпретує, з якими моральними чи політичними переконаннями.

З початку ХХІ ст., як доводять дослідники, критерії раціональності і взагалі почали стрімко руйнуватися, оскільки з'явилася багата та впливова частина населення, яка стала бачити й оцінювати реальність (закон) зі своєї виключно прагматичної точки зору, вважаючи істину соціально і контекстуально сконструйованим, а отже, тимчасовим та не обов'язковим для дотримання, міркуванням. На правовій теорії це позначилося тим чином, що право стало розглядатися як другорядне явище, сформоване позаправовими факторами, такими як історія, економіка, культура тощо. Наслідком такого розпаду визначальних для людини понять та ідей, які робили її світ зрозумілим та керованим, стало те, що сьогодні межі між

правомірним і протиправним стали розмиватися, як і відмінності між добром і злом.

Отже, уявлення про людину і право в європейській науці з часу її виникнення виявилось не виправдано спрощеним, одномірним, а в умовах постмодернізму і взагалі не потрібним. Тому узагальнюючими щодо наслідків наукової раціональності можна вважати слова Б. Ніколеску, який сказав, що під її впливом почало існувати варварство: онтологічне, логічне, гносеологічне, про що сьогодні добре повинні пам'ятати правники, політики, лідери різних країн [4].

Це дає підстави зробити ще один важливий висновок про те, що право не повинно залишатися виключно в межах вузько юридичного підходу. Будучи своїми сторонами одночасно укоріненим у різні сфери й практики людської діяльності, в саму сутність людини, для нього необхідним є вихід на більш високий науковий рівень, в межах якого можливим було б осмислення і людини, і суспільства, і права на новій, спільній для них науковій основі. Фактично мова йде про необхідність нової наукової парадигми, людський вимір якої здатен бути спільним для різних наук і дисциплін, а отже, рятівним для людини й суспільства.

Нові перспективи для осмислення проблем права у нерозривній єдності з людиною та її світом сьогодні відкриваються в межах трансдисциплінарного (ТД) підходу, що представляє сучасний, більш високий етап розвитку науки. Використання світоглядних та методологічних можливостей трансдисциплінарності здатне визначити оптимальні шляхи виходу з кризи не тільки права, а науки і суспільства в цілому. Адже ключовою відмінністю трансдисциплінарності є подолання вже традиційного для європейської науки розриву суб'єкта і об'єкта пізнання, які нею почергово «абсолютизувалися», унеможлиблюючи вироблення адекватних реальній людині знань, що дозволили б правильно вибудувати оптимальні шляхи розвитку суспільства і людини. Як

доводить Б. Ніколеску, румунський фізик, засновник Міжнародного центру трансдисциплінарних досліджень (CIRET) у Парижі, трансдисциплінарність – це нове знання, що виходить за межі дисциплін, не зводяться до старого, та орієнтується на «людину, яка знаходиться (або повинна знаходитися) у центрі будь-якого цивілізованого суспільства» [14]. Та найголовніше, що трансдисциплінарність вперше доводить єдність людини і світу, її нерозривний зв'язок з іншими людьми, відкриваючи тим самим перспективи не тільки її нового наукового осмислення, а і практичного відновлення нею духовності, сенсу життя, розуміння релігійних ідей і традицій, краси та мудрості світу [15, с. 12].

Справа в тому, що нерозривну єдність людини і світу, їх тісний взаємозв'язок трансдисциплінарність пояснює наявністю спільного для них як суб'єкта і об'єкта прихованого Третього, яке в квантовій фізиці та сучасних природничих дослідженнях визначається як реальність інформація чи інформаційний континуум, а у філософії – Буття, Дух, Ціле тощо. Приховане Трете об'єднує суб'єкт і об'єкт у спільному для них полі та робить їх взаємочутливими одне до одного. Відразу існуючи у багатьох рівнях Реальності, вони потребують одночасного дослідження «між дисциплінами, в різних дисциплінах, а також за межами усіх наукових дисциплін» [14].

При цьому точкою перетину, спільною межею між Третім і світом є саме людина, поза якою жодне наукове знання апріорі не можливе. Адже Реальність у трансдисциплінарності розуміється не як щось таке, що є тільки в людині чи поза нею, а як те, що і в ній, і поза нею одночасно. Людина є невід'ємною частиною цієї Реальності, яку вона змінює своїми думками, почуттями та діями. Тому у полі зору трансдисциплінарного дослідження постає не одномірна людська істота, зведена до клітин, нейронів, елементарних частин тощо, яка знаходиться навпроти цього світу, а багаторівнева людська особистість, яка собою утворює єдність

світу як цілісності та несе відповідальність за свободу свого вибору: бути в гармонії, у спільному русі з усім чи порушити його, нав'язуючи йому свою волю влади та панування. У зв'язку з цим Б. Ніколеску вважає, що завдання сучасної людини, яка живе в епоху космодерну, полягає в тому, щоб «будувати стійке майбутнє відповідно до загального руху Реальності» [16]. Оскільки космодерн означає, що всі сутності у всесвіті визначаються їх відношенням до інших сутностей» [там же].

Ця ж ідея відображена і в Хартії трансдисциплінарності. Зокрема в статті 8 зазначено: «Гідність людини має як планетарний, так і космічний вимір. Поява людини на Землі – один з етапів у історії Всесвіту. Визнання Землі нашим домом є одним із імперативів трансдисциплінарності. Кожна людина має право на національність, але як мешканець Землі вона також є транснаціональною істотою. Визнання міжнародним правом цієї подвійної приналежності, нації і Землі, є однією з цілей трансдисциплінарних досліджень» [17].

Орієнтуючись на власну методологію, трансдисциплінарність також вперше долає розрізненість та дисциплінарну вузькість усіх знань про людину і світ, виявляючи внутрішню, цілком природну у вже новому розумінні, їх єдність. Адже існуючі сьогодні 8 000 дисциплін означають катастрофу для знань, тому що їх єдності не існує [18, с. 77]. Наука має з'єднатися з буттям, об'єкт (наука) з суб'єктом (людиною) та виробити «нові знання, які не можна звести до старих» [18, с. 84].

Врешті-решт, трансдисциплінарний підхід, заснований на новому баченні сучасної взаємодії науки, культури, духовності, релігії та суспільства, дозволяє подолати фрагментарність бачення світу, його розколотість, насамперед, між наукою, релігією і культурою. Як висловився Х. Ділеман, «мета трансдисциплінарності – відновити єдність пізнання, не шляхом скасування наукового знання (або будь-якої іншої

форми пізнання), а щоб бачити всі форми знання доповнюючими одна одну та утворюючими разом один комплекс реальності» [2, с. 47].

То ж, трансдисциплінарні дослідження – це новий тип вироблення наукового знання, пов'язаний зі змінами в самих основах науки, що ґрунтується на визнанні початкової єдності людини і світу, суб'єкта і об'єкта пізнання. Не ідентифікуючись як традиційні, вони парадоксальним чином сходяться в людській особистості, несучи їй порятунок від сучасних, зокрема, природних викликів. Для права це означає, з одного боку, перспективи і водночас необхідність формування нової правової теорії, що будуватиметься на розширеному розумінні ідеї індивідуальної свободи людини та її одночасної єдності з усіма умовами життя й діяльності (природними, соціокультурними, космопланетарними і т. д.) як цілісності. Тому що індивідуальне, зовнішньо самостійне в людині, і її спільне зі світом, внутрішньо невідокремлюване від нього, є двома іпостасями єдиної сутності людини. З іншого боку, це означає зміни в юридичній практиці, яка повинна передбачати відповідальність людини перед собою і світом за збереження та розвиток такої цілісності, невід'ємною частиною якої вона є сама.

Висновки та перспективи. Отже, в основі глобальної кризи сучасності, як і кризи права, лежить криза гуманітарна. Своїм корінням вона охоплює цілу низку інших сфер життя суспільства, вимагаючи осмислення правової проблематики з одночасним виходом у культурну, політичну, філософську, релігійну, морально-етичну та інші площини, оскільки спільною основою для цих сфер і площин є людина. Для права це означає, що воно не може залишатися виключно в межах вузько юридичного підходу, який сформувався під впливом традиційної раціональності. У своєму осмисленні право має виходити на більш високий науковий рівень, яким сьогодні є трансдисциплінарний підхід. Як багатогранна єдність знань трансдисциплінарний підхід для права означає

необхідність формування його нової теорії та практики, що будуватимуться на розширеному розумінні ідеї свободи людини та її одночасній практичній єдності з усіма умовами життя й діяльності.

Література

1. Badescu V.-S. Contemporary law – plurality, complexity and transdisciplinary. *Journal of Law and Administrative Sciences*. 2016. Vol. 5. P. 124-154.
2. Dieleman H. Transdisciplinary Artful Doing in Spaces of Experimentation and Imagination. *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*. 2012. Vol. 3. P. 44-57.
3. Kotze L. J. Earth system law for the Anthropocene: Rethinking environmental law alongside the Earth system metaphor. *Transnational Legal Theory*. 2020. Vol. 11. P. 75-104.
4. Nicolescu B. Transdisciplinarity: a hope for humanity. *Transdisciplinarity and education for the future*. Brasília : UNESCO Chair on Youth, Education and Society; Catholic university of Brasilia. 2019. P. 13-18.
5. Дашковська О. Р. Еволюція прав людини під впливом процесу глобалізації. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. №11. С. 41-46.
6. Можейко М. О. Пост-постмодернізм і сучасні тенденції у розвитку філософії права: фінал постмодерністської парадигми або новий початок? *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. №1. С. 16-31.
7. Розовский Б. Г. Мне стыдно быть юристом. *Економіка та право*. 2018. №1. С. 163-183.
8. Сунегін С. О. Криза сучасного права: сутнісний аспект. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 134-147.
9. Словник української мови: в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 4. 343 с.
10. Lanier M., Henry S. Essential criminology. 2nd ed. Boulder; Colorado. 2004. P. 321-324.

11. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. Ч. 2. Гл. 7. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3604/3611> (дата звернення: 12.01.2023).
12. Теліженко Л. В., Мурач Д. В. Перспективи та можливості трансдисциплінарного підходу в праві. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 12 (46). С. 117-122.
13. Ліотар Ж.-Ф. Стан постмодерну. URL: <https://readli.net/sostoyanie-postmoderna/> (дата звернення: 25.04.2023).
14. Nicolescu B. Methodology of transdisciplinarity – levels of reality, logic of the included middle and complexity. *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*. 2010. Vol. 1. No 1. P. 19-38.
15. Nicolescu B. *Transdisciplinarity : Theory and Practice*. Cresskill, NJ : Hampton Press, 2008. 299 p.
16. Nicolescu B. How Can We Enter in Dialogue? *Transdisciplinary Methodology of the Dialogue Between People, Cultures, and Spiritualities. Dialogue and Universalism*. 2015. Vol. 25. P. 9-19.
17. Charter of transdisciplinarity (adopted at the First World Congress of Transdisciplinarity, Convento da Arrábida, Portugal, November 2-6, 1994). URL: <http://surl.li/bdngng> (дата звернення: 12.01.2023).
18. Transdisciplinarity: Basarab Nicolescu talks with Russ Volckmann. *Integral Review. A Transdisciplinary and Transcultural Journal for New Thought, Research, and Praxis*. 2007. Issue 4. P. 73-90.

References

1. Badescu V.-S. Contemporary law – plurality, complexity and transdisciplinary. *Journal of Law and Administrative Sciences*. 2016. Vol. 5. P. 124-154.

2. Dieleman H. Transdisciplinary Artful Doing in Spaces of Experimentation and Imagination. *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*. 2012. Vol. 3. P. 44-57.
3. Kotze L. J. Earth system law for the Anthropocene: Rethinking environmental law alongside the Earth system metaphor. *Transnational Legal Theory*. 2020. Vol. 11. P. 75-104.
4. Nicolescu V. Transdisciplinarity: a hope for humanity. *Transdisciplinarity and education for the future*. Brasília : UNESCO Chair on Youth, Education and Society; Catholic university of Brasilia. 2019. P. 13-18.
5. Dashkovska O. R. Evoliutsiia prav liudyny pid vplyvom protsesu hlobalizatsii. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. 2017. №11. S. 41-46.
6. Mozheiko M. O. Post-postmodernizm i suchasni tendentsii u rozvytku filosofii prava: final postmodernistskoi paradyhmy abo novyi pochatok? *Filosofii prava i zahalna teoriia prava*. 2019. №1. S. 16-31.
7. Rozovskiy B. G. Mne stydno byt yuristom. *Ekonomika ta pravo*. 2018. №1. S. 163-183.
8. Suniehin S. O. Kryza suchasnoho prava: sutnisnyi aspekt. *Pravova derzhava*. 2015. Vyp. 26. S. 134-147.
9. *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t.* Kyiv: Nauk. dumka, 1970. T.4. 343 s.
10. Lanier M., Henry S. *Essential criminology*. 2nd ed. Boulder; Colorado. 2004. P. 321-324.
11. Fukuiama F. *Nashe postchelovecheskoe budushche*. Ch. 2. Hl. 7. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3604/3611> (date of access: 12.01.2023).
12. Telizhenko L. V., Murach D. V. Perspektyvy ta mozhlivosti transdystsyplinarnoho pidkhodu v pravi. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*. Serii: «Iurydychni nauky». 2021. № 12 (46). S. 117-122.
13. Liotar Zh.-F. Stan postmodernu. URL: <https://readli.net/sostoyanie-postmoderna/> (date of access: 25.04.2023).

14. Nicolescu V. Methodology of transdisciplinarity – levels of reality, logic of the included middle and complexity. *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*. 2010. Vol. 1. No 1. P. 19-38.
15. Nicolescu B. *Transdisciplinarity : Theory and Practice*. Cresskill, NJ : Hampton Press, 2008. 299 p.
16. Nicolescu B. How Can We Enter in Dialogue? *Transdisciplinary Methodology of the Dialogue Between People, Cultures, and Spiritualities. Dialogue and Universalism*. 2015. Vol. 25. P. 9-19.
17. Charter of transdisciplinarity (adopted at the First World Congress of Transdisciplinarity, Convento da Arrábida, Portugal, November 2-6, 1994). URL: <http://surl.li/bdnng> (date of access: 12.01.2023).
18. Transdisciplinarity: Basarab Nicolescu talks with Russ Volckmann. *Integral Review. A Transdisciplinary and Transcultural Journal for New Thought, Research, and Praxis*. 2007. Issue 4. P. 73-90.